

КАЛІННИКОВ О. В.,
адвокат, доктор філософії,
докторант
(Київський університет
інтелектуальної власності і права
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.137.32
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.6.38>

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ IN ABSENTIA

У статті розкриваються особливості загальних засад кримінального провадження *in absentia* (спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження) через аналіз доктринальних підходів до визначення загальних засад кримінального провадження з відокремленням особливостей загальних засад кримінального провадження *in absentia*. Доведено, що проведений аналіз наукових праць свідчить, що доктринальне розуміння поняття засад кримінального провадження характеризується різнобічністю наукових думок. Сформульовано авторську позицію щодо загальних засад кримінального провадження *in absentia*, що буде слугувати певною базою для подальших наукових напрацювань в окресленому напрямі. З посиланням на приписи кримінального процесуального законодавства України обґрунтовано, що встановлений порядок спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження (*in absentia*) здійснюється з дотриманням загальних засад кримінального провадження, з урахуванням особливостей, встановлених КПК України, зокрема, ст.ст. 2971-2975, 323, 374, які визначають порядок кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) та у розділі IX1, що передбачає особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану. В той же час на сторону обвинувачення під час здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) покладено обов'язок використання всіх передбачених законом можливостей для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого (серед яких окремо віділяються: права на захист, на доступ до правосуддя, таємниця спілкування, невтручання у приватне життя). Покладання на сторону обвинувачення додаткового обов'язку під час здійснення кримінального провадження *in absentia* використовувати всі передбачені законом можливості для дотримання невичерпного переліку прав підозрюваного чи обвинуваченого можна розглядати як певні кримінальні процесуальні гарантії сторони захисту, що є обов'язковою ознакою кримінального провадження *in absentia*.

Ключові слова: спеціальне досудове розслідування, спеціальне судове провадження, *in absentia*, право на захист, доступ до правосуддя, таємниця спілкування, невтручання у приватне життя.

Kalinnikov O. V. General principles of criminal proceedings in absentia

The article reveals the peculiarities of the general principles of criminal proceedings in absentia (special pre-trial investigation and special court proceedings) through the analysis of doctrinal approaches to the definition of the general principles of criminal proceedings with the separation of the peculiarities of the general principles

of criminal proceedings in absentia. It is proved that the analysis of scientific works shows that the doctrinal understanding of the concept of the principles of criminal proceedings is characterized by a diversity of scientific opinions. The author formulates the author's position on the general principles of criminal proceedings in absentia which will serve as a certain basis for further scientific developments in this area. With reference to the provisions of the criminal procedure legislation of Ukraine, the author substantiates that the established procedure for special pre-trial investigation and special court proceedings (in absentia) is carried out in compliance with the general principles of criminal proceedings, taking into account the specifics established by the CPC of Ukraine, in particular, Articles 2971-2975, 323, 374 which determine the procedure for criminal proceedings in the absence of a suspect or an accused person (in absentia) and Section IX1 which provides for the specifics of criminal proceedings under martial law. At the same time, the prosecution in criminal proceedings in the absence of the suspect or accused (in absentia) is obliged to use all opportunities provided by law to respect the rights of the suspect or accused (among which are the rights to defense, access to justice, secrecy of communication, and non-interference with private life). Imposing on the prosecution an additional obligation to use all the possibilities provided for by law to comply with the non-exhaustive list of rights of a suspect or an accused person during criminal proceedings in absentia can be considered as certain criminal procedural guarantees of the defense, which is a mandatory feature of criminal proceedings in absentia.

Key words: *special pre-trial investigation, special court proceedings, in absentia, right to defense, access to justice, secrecy of communication, non-interference with private life.*

Вступ. Для досягнення завдань кримінального провадження, визначених статтею 2 Кримінального процесуального законодавства, важливим є неухильне дотримання загальних засад кримінального провадження, яким повинні відповідати зміст та форма кримінального провадження. Важливість загальних засад кримінального провадження також вбачається з того, що вони підлягають застосуванню в ситуаціях коли певні кримінальні процесуальні правовідносини належним чином не врегульовані приписами КПК України. Водночас, особливе значення загальні засади набувають при здійсненні кримінального провадження за відсутності підозрюваного та обвинуваченого in absentia.

Постановка завдання. Завданням статті є дослідження особливостей загальних засад кримінального провадження (in absentia), яке складається з спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження

Результати досліджень. Дослідження загальних засад кримінального провадження in absentia (спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження) слід здійснювати через аналіз доктринальних підходів до визначення загальних засад кримінального провадження з відокремленням особливостей загальних засад кримінального провадження in absentia.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не містить визначення поняття «засади кримінального провадження», а лише наводить невичерпний перелік загальних засад кримінального провадження.

Питанню дослідженню різних аспектів засад кримінального провадження присвячені наукові праці, зокрема Ю.П. Аленіна, І.Л. Беспалько, С.В. Бондар, В.К. Волошиної, О.І. Галагана, І. В. Глов'юк, М.О. Громова Ю.М. Грошевого, Ю.В. Гуцуляк, Т.М. Добровольської, А.Я. Дубинського, Г.В. Кудрявцевої, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, Г.М. Мамки, Т.М. Мірошніченко, М.М. Михеєнка, Н.С. Моргун, В.Т. Нора, Д.А. Пешого, Д.П. Письменного, М.А. Погорецького, В.В. Сєдакової, О.Ю. Татарова, В.Я. Тацій, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, І.Я. Фойницького, В.Ю. Шепітько, В.П. Шибіка, М.Є. Шумила, О.Г. Яновської та інших.

Відчизняні дослідники в своїх ґрунтових працях розглядають засади кримінального провадження, зокрема, як:

- зафіксовані в різноманітних джерелах імперативні вимоги, на яких фактично базується система норм кримінального процесуального законодавства, і які є виразом сутності кримінального процесу [1, с. 246];
- найзагальніші фундаментальні положення кримінального процесу [2, с. 71];
- сукупність керівних ідей (положень), що визначають зміст кримінального процесуального права, які є основою для всієї кримінальної процесуальної діяльності [3, с. 168–169];
- вихідні та головні положеннями, незалежно від їх закріплення в правових нормах, які встановлюють змістовну характеристику досудового розслідування і судового провадження [4, с. 54; 8, с. 57].
- закріплені в законі політичні та правові ідеї, які в цілому визначають спрямованість як всього кримінального процесу, так і його окремих стадій [5, с. 171];
- найзагальніші положення та основні ідеї, які визначають сутність і зміст діяльності суб'єктів кримінального процесу, які є загальнообов'язковими, а тому забезпечуються певними заходами легитимного примусу [6, с. 32];
- закріплені в законі основоположні, фундаментальні, керівні положення, що визначають доктрину організації та здійснення кримінального провадження, які носять обов'язковий характер, встановлюють зміст, спрямованість, спосіб і процесуальну форму діяльності його суб'єктів, забезпечують гарантії дотримання прав, свобод і законних інтересів людини та забезпечення справедливості досудового розслідування і судового провадження, процесуальних дій, від яких не відступають, а їх порушення веде до скасування прийнятих рішень у провадженні [7, с. 38].

Наведений аналіз наукових напрацювань дослідників свідчить, що доктринальне тлумачення поняття засад кримінального провадження характеризується різнобічністю наукових думок.

Положення ч. 1 ст. 7 КПК України не розкриваючи зміст поняття «загальні засади кримінального провадження» встановлюють, що загальним засадам кримінального провадження повинні відповідати зміст та форма кримінального провадження [9].

Водночас, з огляду на ч. 2 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) також в обов'язковому порядку мають відповідати загальним засадам кримінального провадження, але з урахуванням особливостей, визначених законом. При цьому, сторона обвинувачення при здійсненні кримінального провадження *in absentia* зобов'язана використовувати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого [9].

Відтак, зміст та форма кримінального провадження *in absentia* в обов'язковому порядку мають відповідати визначеним загальним засадам кримінального провадження, але з урахуванням особливостей, встановлених КПК України, зокрема, ст.ст. 2971-2975, 323, 374, які визначають порядок кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*).

В той же час на сторону обвинувачення під час здійснення кримінального провадження *in absentia* покладено обов'язок використати всі передбачені законом можливості для дотримання невичерпного переліку прав підозрюваного чи обвинуваченого, серед яких окремо виділяються права на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя.

Даний нормативний припис кореспондується з положеннями ч. 5 ст. 374 КПК України, яка покладає на суд обов'язок вироку обґрунтувати чи були здійснені стороною обвинувачення в кримінальному провадженні *in absentia* всі можливі передбачені законом заходи щодо дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого на захист та доступ до правосуддя [9].

Водночас слід звернути увагу на положення ч. 3 ст. 7 КПК України, які встановлюють, що зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати

загальним засадам кримінального провадження, проте зваючи на особливості правового регулювання, які встановлені у розділі IX1 КПК України [9].

Дане зауваження є дотичним й до кримінального провадження, яке здійснюється за правилами *in absentia*.

Верещак О.І. визначає право на захист основним правом підозрюваного, яке передбачено, як безпосередньо КПК України так і Конституцією України та водночас воно також виступає однією з засад кримінального провадження [10, с. 117].

Приписи ч. 1 ст. 20 КПК України закріплюють право на захист та розкривають його суть [11, с. 111].

Положення ст. 48 КПК України закріплюють можливість залучення в будь який час захисника для здійснення у кримінальному провадженні захисту підозрюваного, обвинуваченого. Водночас, захисник також може бути залучений за ініціативою сторони обвинувачення, слідчого судді та суду в певних випадках, які визначені, зокрема, в ст. 49 КПК України, в тому числі, у встановлених випадках обов'язкової участі захисника [9].

Слід погодитися з Верещак О.І., який обґрунтовано вважає, що встановлені законодавством випадки обов'язкової участі захисника є цілком виправданим кроком, оскільки його метою є забезпечення права на захист, яке виступає важливою державною гарантією захисту прав і свобод людини та громадянина [10, с. 119].

Верховний Суд аналізуючи таку загальну засаду кримінального провадження як забезпечення права на захист, яка визначена ст. 20 КПК України, внаслідок застосування доктринального способу тлумачення визначає три форми реалізації цього права підозрюваним, обвинуваченим: 1) самостійна реалізація шляхом надання усних або письмових пояснень з приводу підозри чи обвинувачення, збирання і подавання доказів, приймання особистої участі у кримінальному провадженні; 2) користування правовою допомогою захисника; 3) покладання на слідчого, прокурора, слідчого судді, суду обов'язку сприяти в реалізації права на захист, як шляхом роз'яснення йому прав, так і забезпечення права на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника [12].

В той же час Конституційний Суд України вважає, що конституційне право на судовий захист належить до невідчужуваних та непорушних [13].

Водночас право на захист не може вважатися ефективним без механізму його забезпечення.

О. Г. Данільян розглядає поняття «забезпечення прав», зокрема, як підсумок діяльності державних органів, їх посадових осіб стосовно здійснення ними своїх функцій, який виражається у фактичній реалізації правових приписів, прав і свобод громадян» [14, с. 89].

Пеліхос Є.М. визначає забезпечення права на захист у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного (обвинуваченого) як: 1) діяльність захисника стосовно реалізації наданих йому прав та повноважень у матеріально та процесуально-правовому полі; 2) забезпечення стороною обвинувачення, слідчим суддею, судом підозрюваному, обвинуваченому права на отримання правової допомоги з боку обраного ними або призначеного захисника; 3) визначені кримінальним процесуальним законом гарантії підозрюваного (обвинуваченого) реалізації права на захист та їх практичне втілення у спеціальному кримінальному провадженні [15, с. 60].

Стаття 21 КПК України розкриває зміст доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень [9].

На переконання Кучинської О.П. та Щиголь О.В. доступ до правосуддя є багатоаспектною категорією, яка розглядається, зокрема, як принцип кримінального провадження, як право учасників і гарантія реалізації таких прав одночасно. Лише сукупне дослідження всіх складових цієї категорії надає розуміння її сутності [16, с. 27].

Конституційний Суд України в своїх рішеннях на послідовній основі відстоює позицію, що ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя [17].

Положення ст. 14 КПК України гарантують кожній особі таємницю спілкування, яка може бути обмежена лише на підставі відповідного судового рішення та лише у випадках, визначених КПК України [9].

Зазначене положення кримінального процесуального закону кореспондується з конституційними приписами, які містяться у ст. 31 Основного Закону України, що гарантують таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції [30].

Аналіз положень міжнародних договорів, зокрема, ст. 12 Загальної декларації прав людини 1948 р. [18], ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. [19] та ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. [20] свідчить, що однією із основних фундаментальних цінностей визнається таємниця спілкування.

На переконання Ткачик А.Б. сутність таємниці спілкування полягає у недопущенні розголошення інформації, яка передається будь-якими особами під час різноманітних форм спілкування, якщо особи хочуть зберегти її в таємниці [21, с. 43].

Приписи ст. 15 КПК України розкривають зміст невтручання у приватне життя в спосіб встановлення гарантій невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя у кримінальному провадженні [9].

На переконання Конституційного Суду України право на недоторканність особистого і сімейного життя гарантується кожній особі незалежно від будь-яких ознак [22].

Конституційний Суд України під інформацією про особисте та сімейне життя особи розуміє будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а також відомості стосовно різноманітних сфер життя особи [23].

Авдєєв О.О., Зозуля О.О., Шевелєв К.Є. вважають, що належне забезпечення права на приватність – одна з важливих складових розвитку громадського суспільства. Кожна держава, яка претендує на статус демократичної, соціальної, правової, центруючим елементом свого розвитку повинна мати особистість, людину, її права і свободи, безпеку. Й право на приватність в цьому контексті варто розглядати як одне з базових особистісних прав в цивілізованих народах світу [24, с. 27].

Обов'язок сторони обвинувачення стосовно використання всіх можливих передбачених законом заходів з метою дотримання прав підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні *in absentia* можна розглядати як певні кримінальні процесуальні гарантії цих осіб.

На переконання Піддубної А.В. під гарантіями прав будь-якого учасника кримінального провадження розуміються створені державою певні умови та засоби, спрямовані на забезпечення нормальної реалізації й ефективного захисту прав, свобод і законних інтересів таких учасників [25, с. 243–244].

На переконання європейських науковців змістовна характеристика кримінального провадження *in absentia* передбачає наявність певних особливостей процесуального порядку, при якому дотримуються додаткові гарантії дотримання прав обвинуваченої особи, за відсутності якої здійснюється провадження [26].

Ципліцький Д.О., Ірха А.С. дійшли висновку, що аналіз чинного законодавства та доктрини кримінального процесуального права дозволяє виокремити характерні ознаки, притаманні спеціальному кримінальному провадженню (*in absentia*), серед яких вимагає від сторони обвинувачення та суду забезпечити додаткові гарантії дотримання прав та інтересів сторони захисту, зокрема, обов'язкове залучення захисника та ін. [27, с. 188].

Спора Г.І. дійшов висновку, що правові норми стосовно регулювання спеціального кримінального провадження (*in absentia*) передбачають додаткові обов'язкові гарантії, які є вкрай необхідними для забезпечення прав відсутнього підозрюваного, обвинуваченого [28, с. 199].

І.В. Гловюк зазначає, що характер процесуальних гарантій прав підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні *in absentia* має заміщуючий характер, спрямований на усунення загроз визначеної правової процедури [29, с. 18–19].

Такий підхід відповідає положенням Конституції України, зокрема, ст. 3, яка встановлює зміст і спрямованість діяльності нашої держави [30].

Відтак, покладання на сторону обвинувачення вищезазначеного додаткового, порівняно з загальним порядком, обов'язку розглядається як певна процесуальна гарантія, що є обов'язковою в кримінальному провадженні *in absentia*.

Висновки. Наукові дослідження різних аспектів загальних засад кримінального провадження свідчать, що доктринальне тлумачення поняття «засади кримінального провадження» характеризується різнобічністю наукових думок.

Визначений кримінальним процесуальним законодавством України порядок кримінального провадження *in absentia* здійснюється в обов'язковому порядку з безумовним дотриманням загальних засад кримінального провадження.

Зміст та форма кримінального провадження *in absentia* повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, з урахуванням особливостей, встановлених КПК України, зокрема, ст.ст. 7, 2971-2975, 323, 374, які визначають порядок кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*), а також особливостей здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Покладання на сторону обвинувачення під час здійснення кримінального провадження *in absentia* обов'язку використати всі передбачені законом можливості для дотримання невичерпного переліку прав підозрюваного чи обвинуваченого можна розглядати як певні кримінальні процесуальні гарантії сторони захисту, що є обов'язковим в кримінальному провадженні *in absentia*.

Список використаних джерел:

1. Беспалько І. Визначення поняття загальних засад кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. Вип. № 5. 2018. С. 242–247.
2. Кучинська О.П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 441 с.
3. Мамка Г.М. Засади кримінального провадження: наукові та правові основи : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 478 с.
4. Григорук В.О. Щодо визначення поняття засади кримінального процесу. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* [Текст] : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.) / [редкол.: С. С. Чернявський, Я. Ю. Конюшенко, В. В. Корольчук Ю. В. Сухомлин]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 336 с.
5. Галаган О.І., Письменний Д. П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 167–172.
6. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. 10-те вид., доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2023. 698 с.
7. Моргун Н.С., Сєдакова В.В., Бондар С.В. Засади кримінального провадження: поняття та сутність. *Приватне та публічне право* 2/2022. С. 34–39. DOI 10.32845/2663-5666.2022.2.6
8. Кримінальне процесуальне право України : навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 774 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3069>
10. Верещак О.І. Спеціальне досудове розслідування у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філофії : 12.00.09. Київ, 2023. 244 с.
11. Калька І.З. Реалізація прав підозрюваного, обвинуваченого в спеціальному кримінальному провадженні (*in absentia*): дис. ... д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2023. 265 с.
12. Постанова Верховного суду від 23 серпня 2018 року у справі № 130/192/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76207279>
13. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

14. Данільян О.Г. Теоретико-методологічні проблеми захисту прав людини в сучасному суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 3 (17). С. 84–91.
15. Пеліхос Є. М. Забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого при здійсненні спеціального кримінального провадження (in absentia) : дис. ... д-ра філофії : 12.00.09. Київ, 2022. 256 с.
16. Кучинська О.П., Щиголь О.В. Поняття та зміст доступу до правосуддя в кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства* № 3/2019. С. 20–30. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/20-30>.
17. Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>
18. Загальна декларація прав людини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
19. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
20. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995043>
21. Ткачик А.Б. Таємниця спілкування та її обмеження в кримінальному провадженні: дис. доктор філософії : 12.00.09. Львів, 2021. с. 185
22. Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>
23. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>
24. Авдєєв О.О., Зозуля О.О., Шевелєв К.Є. Проблеми удосконалення кримінально-правового забезпечення свободи від втручання в приватне життя людини: науковий аналіз окремих законодавчих ініціатив. *Вісник Кримінологічної асоціації України*, 30(3), 26–34. <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.02>.
25. Піддубна А. В. Система процесуальних гарантій прав учасників кримінального провадження під час досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. – 2023. – № 2 (101), ч. 2. – С. 239-248. – DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.53>.
26. Ruggeri S. Right to Personal Participation in Criminal Proceedings and in absentia Procedures in the EU Area of Freedom, Security and Justice. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*. 2016. No. 128 (2). P. 578–605. doi: <https://doi.org/10.1515/zstw-2016-0021>.
27. Ципліцький Д.О., Ірха А.С. Проблемні питання судового розгляду кримінальних справ в порядку спеціального судового провадження. *International scientific conference. Riga, the Republic of Latvia February 7–8, 2024*. С. 187-192.
28. Спора Г.І. Судовий розгляд кримінального провадження за відсутності обвинуваченого: визначення поняття інституту, його особливості та мета функціонування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023, Серія ПРАВО. Випуск 74: частина 2. С. 196-201. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.31>.
29. Гловюк І. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia) у системі кримінального провадження України. *Право України*. 2015. № 7. С. 16–25.
30. Конституція України: прийнята 28 черв. 1996 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

